

ԿՐԵՏԵ ԿՊԶՈՒ ՀԵՐԱԿԻՈՆ ՔԱՂԱՔԻ Ս. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԿԵՂԵՅՈՒ
ՀԱՅԵՐԵՆ ՏԱՊԱՆԱԳՐԵՐԸ

Պատմ. գիտ. դոկտոր Հ. Մ. ԲԱՐԹԻԿՅԱՆ

ՀՍՍՀ ԳԴՆ «Լրագրեր հասարակական դիտությունների» ամսագրի 1982 թ. 8-րդ համարում հայերեն թարգմանությամբ հրատարակեցինք հայտնի հույն բյուզանդագետ Ն. Տոմազակիսի և հայագի կրեոացի ուսումնական Տիբերան (Դիմիտրիոս) Սավալանի Կրետեի հայկական միջնադարյան գաղութի պատմությանը նվիրված հոնարեն հոդվածները: Ն. Տոմազակիսի հետադոտությունը հիմնված էր միջնադարյան պատմողական աղբյուրների ավելաների վրա, իսկ Տ. Սավալանի հոդվածում վերծանված և հրատարակված էին Կրետեի հունիա քաղաքի թանգարանում պահվող չորս տապանաքարերի հայերեն արձանագրությունները: Տիբերան Սավալանը, որ ծնվել է Կրետեի Հերակլիոն քաղաքում, ինչպես մեզ հայտնել է հիշյալ քաղաքի հայկական փոքրիկ համայնքի թաղական խորհրդի գտնձապահ պարոն Մկրտիչ Տապանյանը, մասնագիտությամբ տնտեսագետ էր և լրջորեն հետաքրքրվում ու զբաղվում էր Կրետեի հայության պատմությամբ: Նա այնքան էր նվիրված իր աշխատանքին, որ անդամ անդամալույծ վիճակում ձախ ձեռքով շարունակել է գրել այդ պատմությունը, որի մասին որոշակի տեղեկություններ և պատկերացում չունենք:

Կրետեի հայությունը չէր կենտրոնացած լուր հիշյալ հունիա քաղաքում, այլև կղզու բաղմաթիվ այլ քաղաքներում ու ավաններում, փաստ, որի մասին վկայում են ոչ միայն Կրետեի հայկական բովանդակությամբ տեղանունները. Կրետեի արխիվներում պահվող փաստաթղթերը, այլև բաղմաթիվ հայերեն վիճագիր արձանագրությունները: Սույն հոդվածում մենք ընթերցողի և հետադոտողի ուշադրությանն ենք ներկայացնում Կրետեի գլխավոր քաղաք Հերակլիոնի (հանդաքս, Կանդիս) հայոց Ս. Հովհաննես Կարապետ եկեղեցում գտնվող բաղմաթիվ տապանաքարերի հայերեն արձանագրությունները, որոնց լուսանկարները սիրալիկ կերպով մեզ է տրամադրել հայ ժողովրդի պատմության բեկորները կորստից փրկելու գործում գովելի աշխատանք կատարած Մ. Տապանյանը: Նա հայտնել է նաև, որ բացի հիշյալ արձանագրություններից, տեղում կան և շուրջ քսան արձանագրությունների մեծ ու փոքր բեկորներ: Այս հոդվածի ծնունդն էլ, ահա, մենք պարտական ենք պրն. Մ. Տապանյանին, որին և հաճելի պարտք ենք համարում հայտնելու մեր խորին շնորհակալությունը: Մ. Տապանյանը միաժամանակ մեզ հաղորդել է կարևոր տեղեկություններ Հերակլիոն քաղաքի և ընդհանրապես Կրետե կղզու հայկական համայնքի վերաբերյալ, որոնք և ներկայացնում ենք հայ ընթերցողին: Մ. Տապանյանը կղզում լույս տեսնող հոնարեն «Կրետե» ամսաթերթի 1982 թ. հոկտեմբեր ամսի 107-րդ համարում մի փոքր հարցազրույց է ունեցել ամսագրի գլխավոր խմբագիր Միխալիս Խուրդակիսի հետ՝ Կրետեի հայության այժմյան դրության վերաբերյալ, պատմել Սովետական Հայաստանի, արդյունաբերության, գյուղատնտեսության և մշակույթի ասպարեզում նրա ունեցած անսխալ խընթաց վերելքի մասին և այլն¹:

Մկրտիչ Տապանյանը ծնվել է 1910 թ. Փոքր Ասիայի անտիկ շրջանում հռչակված ծովահինյա Պերդամոն քաղաքում, որտեղ դեռևս վաղ միջնադարում եղել է հայկական համայնք: Նշենք այստեղ, որ Պերդամոնում էր ծնվել բյու-

¹ Κορίτση. Παγκρήτιο μηνιαίο περιοδικό. Έτος 9^ο, Όκτωβριος 1982, αρ. τεύχος 107, σελ. 29.

դանդաղան հայազգի կայսր Ֆիլիպպիկոս-Վարդանը (711—713 թթ.)²։ Մ. Տապանյանը Պերդամոնից Կրետե է գաղթել 1922 թ. ողբերգական դեպքերի ժամանակ։ Այդ ընթացքում Կրետե հաստատված (Ջմուռնիայից, Պերգամոնից, Րըրք Ադադից, Գնըգից, Մանիսայից, Ալվալըբից, էոդեմիշից, Բալքնդըբից, Կամախից, Պրուսայից, էսքի Շեհիրից և Կեսարիայից) հայերի թիվը հասել է շուրջ երկու հազարի։ խանիա քաղաքում հաստատվեց 27 ընտանիք հայեր (այդ քաղաքի վերջին հայը՝ կամախեցի Անտոն Սահակյանը, վախճանվել է 7—8 տարի առաջ, այժմ նախադրում ու մի հայ չի մնացել), Ռեթիմնոյում՝ 46 ընտանիք (այժմ մնացել է երեք ընտանիք), Սիտիայում՝ 24 (մնացել է երեք ընտանիք)։ Հայերի մեծամասնությունը հաստատվեց Կրետեի զխավոր Հերակլիոն քաղաքում՝ 230 ընտանիք (ներկայումս մնացել է 22 ընտանիք)։ Ինչպես մեզ գրում է Մ. Տապանյանը, դեռևս 1905 թ. Հերակլիոն էին հաստատվել 7 հայ ընտանիք, որոնք զրադվում էին սրճի ու կերպասեղենի առևտրով։ Հալլիի՝ Հերակլիոն հաստատվելու պատճառներից մեկը քաղաքում Ս. Հովհաննես Կարապետի հայկական հնամենի եկեղեցու առկայությունն էր։ Հերակլիոնում բնակություն հաստատած համեմատաբար ստվար հայությունը կազմակերպեց թաղական խորհուրդ, ղանազան միություններ (ՀՊԿ, ՀԲԸՄ, ՀՄՄ, երիտասարդական, աղքատախնամ և այլն), դրադարան, դպրոց՝ երկու հայ և մեկ հույն ուսուցչությամբ, մանկապարտեզ, որոնց ստեղծման գործում բացի Մ. Տապանյանից, գործում մասնակցություն ունեցան Տիգրան Սավալանյանը, Բոխիզ Փեշտիմալյանը և ուրիշներ։ Դպրոցում, որը գոյատևեց մինչև 1946 թ., սովորում էր շուրջ 200 հոգի երկսեռ աշակերտություն, որի թիվը ժամանակի ընթացքում նոսրացավ։ Հայության մի մասի Սովետական Հայաստան ներգաղթելու, ինչպես և արտասահմանյան տարբեր երկրներ գաղթելու պատճառով դպրոցը 1946 թ. փակվեց։ Դպրոցի ծախսերը հոգում էին հայոց եկեղեցու սեփականությունը կազմող 12 հողամասերից ու այդ հողամասերի վրա Մ. Տապանյանի նախաձեռնությամբ շինված երեք խանութների վարձից գույքից և կոմունալներից, ինչպես և աշակերտության վճարած ուսման վարձից ու ՀԲԸՄ հատկացումներից։

Ս. Հովհաննես Կարապետ եկեղեցին գործում է մինչև օրս, նրա բակում կառուցված է մի համեստ հուշարձան՝ նվիրված Մեծ եղեռնի նահատակների հիշատակին, որտեղ ամեն տարի ապրիլի 24-ին կատարվում է հոգեհանգիստ։ Եկեղեցին, համաձայն իր ճակատին գտնվող արձանագրության, հիմնադրվել է 1669 թ., բայց տեղի հայերը գտնում են, որ այն ավելի հին է։ Հնարավոր է, որ այսօրվա եկեղեցին կառուցված լինի հնում ավերվածի հիմքերի վրա, բայց այդ հարցը կարող է ավելի մասնագիտական ուսումնասիրության ենթակցություն կա շուրջ շորս հազար քառակուսի մետր տարածությամբ ջանկատված հայկական գերեզմանատուն։

Ս. Հովհաննես Կարապետ եկեղեցու բանկալատեղիի վրա XVII դարի երկրորդ կեսից կատարվել են թաղումներ։ Գերեզմաններն ունեցել են տարբեր մեծությունների տապանաքարեր՝ հայերեն արձանագրություններով։ Մոտ քսան տարի առաջ բանկալատեղին բարեկարգելու առթիվ այդ տապանաքարերը տեղից հանվել են։ Մ. Տապանյանը ջանացել է դրանք հետագա փշացումից փրկել և վնասուելաբնակ ամուսիններ Արտաշես և Դորա Դարչինյանների ծախսով եկեղեցու բակում կառուցել է հատուկ տեղ, որտեղ էլ ապահով տեղադրվել են հիշյալ տապանաքարերը։

Մ. Տապանյանը մեզ է ուղարկել վիմագիր 28 արձանագրությունների լուսանկարները, որոնցից հնարավոր եղավ վերծանել և ընթերցել 26-ը։ Մնացած երկուսը դժբախտաբար շատ են մաշված։ Քանի որ ոչ բոլոր նկարներից էր հրնարավոր կլիշե պատրաստել, մենք, լավագույններն ընտրելով, ներկայացնում ենք արձանագրությունների մի մասի լուսանկարները։

² Հ. Գեյկեր. Հայ հասարակությունն ի Պերգամոն և պերգամացի կայսերական գահի վրա. — «Հանդես տմարյա», 1907, № 8։

Ինչպես կհամոզվի ընթերցողը, արձանագրությունները հնարավորություն են տալիս պարզելու Կրետեում հաստատված հայության բնակության նախնական վայրը, նրանց վիճակը Կրետեում օսմանյան տիրապետության օրոք: Գաղթականները մեծ մասամբ քանաքեռցիներ են⁴, կան և Կոստանդնուպոլսից, Տիվրիկից, Ակնից և Երևանից եկածներ և արդեն Կրետեում ծնվածներ: Արձանագրություններում նշված 40-ից ավելի անձնանուններ, որոնց մեջ հանդիպում են և հաղվագյուտ անուններ, հնարավորություն կտան լրացնելու Հրաշյա Աճառյանի «Հայոց անձնանունների բառարանը»: Օրինակ, 1674 թ. կրող արձանագրության մեջ հիշված Թոփիկ անունը հիշյալ բառարանում բացակայում է (կա Թփիկ անունը, մի անգամ հիշված Գ. Սովանձտյանցի կողմից, որն անվանի լեզվաբանը համարում է հայերեն «թուփ» բառի զգվականը: Մեր «Թոփիկը», ըստ երևույթին, «թուփի» հետ որևէ առնչություն չունի): Ինչ վերաբերում է մեր արձանագրությունների մեջ երկու անգամ հիշված (նույն մարդու) Իսում անվանը, ըստ Հ. Աճառյանի գործածված է եղել XIX դարի առաջին կեսին՝ Աշտարակ գյուղում, այնինչ մեր Իսումը հիշված է 1728 և 1729 թթ. արձանագրություններում: Հ. Աճառյանը գիտե լուկ մեկ վաճառք՝ 1325 թ. մի վիմագիր արձանագրությունում հիշված: Ս. Հովհաննես Կարապետի եկեղեցու 1773 թ. մի արձանագրությունում այդ անունը հանդիպում է մի անգամ ևս՝ վախափ ձևով:

Արձանագրություններում գերազանցում են արական անունները, 33 արական անունների դիմաց ունենք ընդամենը 9 իգական: Դա բացատրվում է ոչ միայն արական սեռին պատկանող հանգուցյալների տապանաքարերի թվական գերազանցությամբ, այլև այն հանգամանքով, որ հանգուցյալի անվան կողքին հիշվում է և վերջինիս հայրանունը, կնոջ դեպքում՝ նաև ամուսնու անունը:

Տապանաքարերը, որոնք բոլորն էլ սպիտակ մարմարից են, պատկանում են ինչպես համեստ ընտանիքների հանգուցյալներին, այնպես էլ մեծատունների: Կան հսկա չափերի բարձրարվեստ գործեր: Երեք տապանաքարերի վրա կան և հունարեն փոքրիկ արձանագրություններ, մեկի վրա՝ քուրբերեն: Արձանագրություններում նշված է հանգուցյալի մահվան թվականը ըստ հայոց մեծ տոմարի, մեկում, բացի հայոց թվականից, նշված է նաև «տաճկաց» (հիշարայի) թվականը, իսկ երկու (ուշ շրջանի) արձանագրություններում՝ Քրիստոսի թվականը արաբերեն թվանշաններով:

Հանգուցյալների տերերի (կամ ավելի ճիշտ՝ արձանագրությունների բնագիրը կազմողների) արտասանությունը արևմտահայերեն է: Այդ բանը հաստատվում է անգամ քանաքեռցիների արձանագրություններով: Երկու անգամ Քանաքեռ տեղանունը բերված է Գանայթեո (Գանաքեո) ձևով, որտեղ «Գ»-ն «Ք» է հնչել: Այդ բանը հաստատող այլ փաստեր էլ կան. «քերեղման», փոխանակ «գերեղման», «հանքիստեան»՝ փոխանակ «հանգիստեան», «Աղկուլ»՝ փոխանակ «Աղզուլ» (սպիտակ վարդ), «բոխեցալ»՝ փոխանակ «փոխեցալ», «Լստեբան»՝ փոխանակ «Լստեփան», «Գիրիդցի»՝ փոխանակ «Կիրիտցի» (Կրետացի) և այլն:

Ստորև տալիս ենք հիշյալ տապանաքարերի արձանագրությունների մեր վերծանությունն ու ընթերցումը՝ ըստ ժամանակագրական հերթականության: Բացված են բազմաթիվ փակագրություններն ու հապավումները, կատարված է բառանշատում, որը, որպես կանոն, արձանագրություններում բացակայում է:

1. 1669 թ.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵՆ / ԻՆ ԸՍՏԱՄՊՈԼՑԻ Տ[Է]Ր ՅԱԿՈԲԻՆ / ՈՐ ՓՈԽԷՅԱԻ Ի ՔՐԻՍՏ-ՏՈՅՍ ՌԵԺԸ ԻՆ Ի Գ / ՈՒՌՆ Ս[ՈՒՐ]Բ [ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ]

³ Տե՛ս արձանագրություն № 21:

⁴ Գ. Սավալանի հրատարակած հանիայի շորս տապանաքարերի արձանագրություններում ևս հիշվում են քանաքեռցիներ:

2. 1674 թ.

ԱՅՈՒ Է ՏԱԳԱՆ / ԼԱ ՂԱՆԿՈՍ / ԵՆ ԱՆԿՈՒ / ԹԱՓԻԿՈՒ ՈՐ / ԴՈՒ ՄՂՏՈՒ ՅՈՂ / ԱՆԿՈՒՆ ՈՐ
ՈՒԿԱՅԱՐ ԱՐ / ՍԻՐԻՍՏԱՅՈՒ ԹՎԵ ՈՃԻԿ / Ի ԴԻՈՒԹՅԱՆ ՄԻՈՒՐԻՅԱ Կ/Ա/Ր/Ա/Գ/Ո/Տ/Ի/Ն

3. 1677 թ.

ԱՅՈՒ Է ՏԱԳԱՆ ՂԱՆԿԱՏԱՆԻՆ Տ/Է/Ր / ՅԱՎԱԷԺԻՆ ԲԵՐՈՅՆ ՄԻՐԱԷԼԻՆ ՈՐ / ՓՈԿԱՅԱՐ Ի
ԷԻՐԻՍՏԱՅՈՒ ՈՃԻԿ Ի ԴՈՒՆՆ / ՄԻՈՒՐԻՅԱ ԿԱ/Ր/Ա/Գ/Ո/Տ/ԻՆ ԱՄԷՆ...

4. 1678 թ.

ԱՐԴ Տ/Է/Ր ՅԻՍԱԿԻՍ ՅԱԿՈՒ ՍԵ / ԿԱՐԻ Ի ՔԷՆ ՂԱՅՈՅՍ / ԱՎՈՐՍԵՆ ԸՋԳՈՐ / ՈՋ-
ԿԱՆՈ ՊԱՇՈՒՄ / ԱՆՈՐԷՆՎՈՍ ՄԻՆՁ Ի / ԴԱՐՈՒՍ ՍԻՐԻՍՏԱՅՈՒՆ / Ս/Ա/Ր/Ա/Յ / ԱՄՏԱՌ-
ՆԱՅՈՒ / ՏԻՎԻՐԿԱՆ ԴԱՋԱՐԻ ՈՐԴԻ / ԼՍԱՅԻ ԹՎ ՈՃԻԿ / Ի ԴԻՈՒԹՅԱՆ ՄԻՈՒՐԻՅԱ Կ/Ա/Ր/Ա/Գ/Ո/Տ/Ի/Ն
ԼԱՅՐ ՄՈՐ

5. 1701 թ.

ԱՅՈՒ Է ՏԱԳԱՆ ՈՒ ԴԱՄԱՐԱՆ ԱՆԿԱՐ / ՈՐ ԷՐ ԼԱ ԴՈՒՍՏ ՕՎԱՍԺ Տ/ԵԱՐ/ԱՄՇՈՇԱՓ/
ԲԱՄԱՆԱՅԻ ԲԱՂԷԱԷ ԿՂԵՐ Ի ԱՅՈՒ ԵՐՄԻ / ՈՐԲ ԼԱՆՈՒԹՈՒ ԱՅՈՒ ԴԱՄԱՐԱՆ ԼԱՅՐ ՄԱՐ / Տ/Է/Ր
ԱՂԱՐԱՆԱ ԱՍԷՐ ՈՒ ՁՈՋ ԻՍԿ ԱՂԱՐԱՆՈՒՆ / Ի ԴԱՄԱՐԱՆ ԱՐԿԱԿԻ ԹՎ ՈՃԻԿ / ԻՏԱ. . . /
ՆՐԻՍ

6. 1721 թ.

ԱՅՈՒ Է ՏԱԳԱՆ ՈՒ ԴԱՄԱՐԱՐ / ԱՆ ԴԱՋԱՐԻ ՈՐԴԻ ԱՂԱՆ / ՋԱՐ ՓԱԿԱՆԻ Ի ՍԻՐԻՍՏԱՅՈՒ
ԻՎ ՈՃԷ ՅԱՐԻՆ/ՎԱՐԻ ԹՂ

7. 1721 թ.

ԱՅՈՒ Է ՏԱԳԱՆ / ԹԱՆԱՐՈՒ / ԻՆ ԴՐԻՎԱՐԻ / ԿՐԴՈՒ ՊԵՏԻ / ԱՍԻ ԹՎ ՈՃԷ

8. 1723 թ.

ԱՅՈՒ Է ՏԱԳԱՆ / ԴԱՄԱՐԱՆԻ ԴՂ / ՋԻ ԱՐԱՆԱՆՈՒ Դ / ԱՐԱՐ ԱՐ/ՈՒՆԻ / Ն ՈՐ
Վ/Ա/Ր/Ա/Յ/Ա/Ն Ի Թ / ՈՃԷՐ ԱՐԱՐ Ա

9. 1724 թ.

ԱՅՈՒ Է ՏԱԳԱՆ ԼԱՐԱՐԷՆ / ԱՐԱՐԱՆԻ ԿԱՂԱԿ / ԻՆ ԼԱՐԱՐԻՆ ՈՐ / ՈՒ ՂԱՆԿԱՐ / ԹՎԻՆ
ՈՃԷՐ ԱՄ / ՅԱՐԱՐ ՈՃ

10. 1728 թ.

ԱՅՈՒ Է ՏԱԳԱՆ / ՂԱՆԿԱՏԱՆԻ / ԹԱՆԱՐՈՒՆ / ԼԱՋԱՐԻՆ ԴՈ / ԻՍՏԻ ԱՂԱՐ / ԼԱՆ ՈՐ
ԷՐ ԿՈՂ / ԱԿԻՆ ԻՍՈՐԱՐ / ՈՐԴԻ ԱՄԱԿԱՆ / ՋԱՐ ՈՒ ՂԱՆԿՈ / ՄԻ ԹՎ ՈՃԷԷ / ԱՐԱՆԻ ԹՎ

Վերջին երկու (կարճ) աղբյուր անընթեռնելի են՝ առանձին հավան երբեք տարվա վերջին թվա ամիսներին ձևի անմահ սկզբունք հայտնի վերադարձությանն են: Արևմտադարձության ուղղում էր հրճ աղանի հանարն արևմտադարձություն. որից կարգադրում է. ԱԳ (=1700) TYC (կար-
ՑՈՒ) KOPHC YOCIIΦ YEPPOC (կարգա՝ ԵՐՇԻՓ ԵՐԵՐՇԻ) — (հասանա Յոփոնի Թա-
հանարն):

Ն Թարգ. Օմնիս սամառ, տարած: ՏԻ՝ Ի Մ ԻՆ ամանադարձությունը, որանց մի անգամ
նա հանդիպում է այս պատճառով:

11. 1726 թ.

ԱՅՍ Է ՏԱԳԱՆ / Ե ԵՒ ՀԱՆ / ԳԵՍՏԵՆ / ԳԱՆԱՅԲ / ԵՌՅՈՒ ՅՈ / ՎԱՆԷՍԻ ԴՈՒ / ՈՏԲ ՄԱ.
ԲԻԱՄԱՆ ՈՐ / ՓՈԽԵՑԱՆ / ԹՎ ԹՃՀԷ

Արձ. N 17

12. 1729 թ.

ԱՅԱ Է ՏԱԳԱՆ ԵՒ ԴԱՄԲ / ԱՐԱՆ ԸՍՏԱՄԳՈՒԹԻ ԴՈՒՅ / ՌԱՎԱՌԻ ԶԴՐՈՒԹԻՒՆԻ ՈՐԴԻ / ՅՈՎ.
ՍԷՐԵՆ ՈՐ ԵՒ ՀԱՆԻ / ԵԱԲ ԹՎԵ ԹՃՀԷ ՓԵՏԲ / ՎԱՐԻ Ը

13. 1729 թ.

ԱՅՍ Է ՏԱԳԱՆ / ԵՒ ԲՆԱԿԱՐԱՆ / ՔԱՆԱՔՈՒԹԻ / ՍԱՀԱՄՏՈՆԵ / ԻՍՏՈՒԹԻ ՈՐԴԻ ԵՒ / ՉՈՒ.
ՄԵՆ ՈՐ ԵՒ / ՀԱՆԳՈՒԹ ԹՎ / ԱԳԱՆԻՄ ՀԱՅՈՑ / ԹՃՀԷ ՄԱՐՏԻ / ԴԱ

14. 1729 թ.

ԱՅՍ Է ՏԱԳԱՆ / ԵՒ ԲՆԱԿԱՐԱՆ ԷԳ / ԲՈՒՐՇՈՒՄԾՈՒ / ՔՈՆՏԵՆԻ ԴՈՒՄ ԻՏԲ ԿՈՒՀԷՐԵԱՆ /
ԵՒ ԷՐ ԿՈՂԱՆԻ / Ե ԿԷՉՈՒՄԵՆ / ՉՈՐ ՕՒ ՀԱՆԻ / ԵԱԲ ԹՎ ԹՃՀԷ / ԱՐԲԻՒ Բ

15. 1729 թ.

ԱՅՍ Է ՏԱԳԱՆ / ՔԱՆԱՔՈՒԹԻ / ՍԱՀԱԿԻ ՈՐԴԻ / ՎԱՐԳԱՆԻՆ ԹՎ / ԹՃՀԷ ԱԳ / ԻԷՍ ԹԹ

16. 1730 թ.

/ԱՅՍ Է ՏԱԳԱՆ / ՀԱՆԳՈՍԾԱՆ ՔԱՆԱ / ԲՈՒՐՇԻ Ե / ՌԱՍ ԵԱՆՈՐ / ՃԱՆԻ ՈՐԴԻ / ԿԻԻ.
ԳՈՐԻՆ / ՈՐ ՓՈԽԵՑ / ԱՒ ԹՎ ԹՃՀԷ / ՄԱՅՈՒՆԻ Ի

17. 1746 p.

ԱՅՍ Է ՀԱԳԱՆ ՀԱՆՐԱՍՏԱՅԸ ԴՆՏԻՆԻ ՎԱՅՀԱՆԱ ԹԴՂԱ Տ / ԻՐԱՇԱՆ ԻՍԻՐԱՅԷԼԻԻ / ՈՐ ԵՐ
ՎԱՆՈՒՄԻ / ԻՎԻՆ ԹՎՂԵ .ԸՆ ՍՈՍԵՏ / ԽՐԺԻՆ .Ը. ԸՆ

18. 1750 p.

በወሰነ የጥቅም ስፋት ለሚገኝ ህዝብ ለማድረግ ማስተካከል ይቻላል፡፡

19. 1766 p.

ԱՏՏ Է՝ ՏԱԳԱՆ ԶԵ / ԵՂԱՏՈՒՆ՝ ՆԱԴԻՐ / ԳԻ՝ ԴՈՒՄԴԻՐ՝ ԶԻ / ԲԵՐԵԱՆԻՐ՝ ԲԻ Է ԿՈ / ՂԱ՝
ՊԻՐ՝ ԱՐԴՈՒՄԻՐ / ԲԻՐ՝ ԲՈՒՆԱՐԱՐ՝ Ի ԿԵԱՆԵ / ԶԿ՝ ԲԵՐԵՐ՝ ԵՂԱՏՈՒՆ ԻՐՇ

20. 1766 p.

[illegible]

21. 1773 p.

10. 07. 40. 08. 09. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842.

22. 1784 p.

Տասնչորս արդիք բաղկացած արձանագրությամբ զեղծիկ տապալանաբար է, ծաղիկներով և ծաղկամաններ, խաղողի ողկույզներ, ցանկաններով, Հրա-
տակ կարգացվում են վերջին երկու տեղերը՝

24808 82 00144 00051 7 / 506400 04 170A (120A=170A)

23. 1800 p.

ԴՐՐ Ե ԲԱՐՈՒՄԸ ՄԵՏ ՋԱՍԱ ՏԱԿԱՆ / ՏԱՌԵ ԶԱՂԱԴՐՄԱՆ ՆՈՐՏ ՄԻՄԱԿԱՆ / ԴՇՊՐԱՆ ԱՍՆ
 ԲՈՒՆ ԿՐԵՏԱԿԱՆ / ՅԱԶԱՆԻՒՌ՝ ՈՐՊԵ ՄՏՈՓԵՆ / ԹԱԶՐԱ ԱՏՐԵՆ ԱՅՆ ԿԱԶԵԿԱՆ / ԳՐԱԿԱ
 ԱՆՈՒՆ ԹԱԴՐՄԱՆԿԱԿԱՆ / ԻՐ ԲԱԶՄԱԿԱՆՏ ԶԱՍՆ ՍՈՐՈՐԲ ԿՈՐԱՆ / ՍՈՐՈՐԲ ԿՈՐԱԿՈՅՑ

Յաղապարհի այ անկյունի գո հետևյալ հսկարեն արևանագրությունը, ICRAHA/
17th CENT[EMBRI]ΟΥ.

• 56'w. up to 1000 ft. 1000 ft. 1000 ft.

● ১৯৭৬ সালের ১৯ জানুয়ারি :

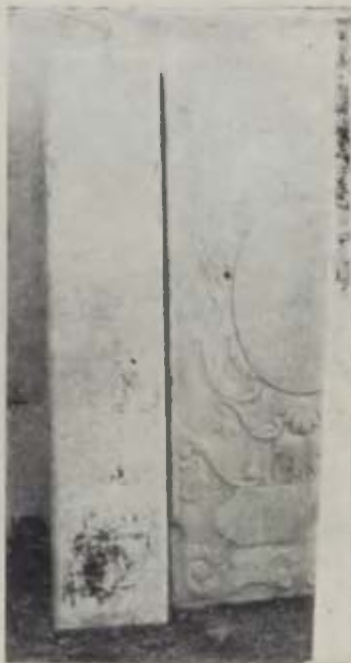
18 Ի՞նչ բան աւերեցճոռնելի,

11 Հուլիանաթաղի հրկու թաղանթները:

12 ከጥቅም ጋር በተያያዘ የሚከተሉት ጉዳዮች ላይ ማስረጃ ማቅረብ ይገባል፡

15 Ամենապատեհաւ եւսկի կսւ հր քոց յիբ հոստանն արձանագործայուն. ԵՆՅԱԸՔ ԽԻՐ
(հարաւ ԿՐԻՏԱԻ) Օ ԶՅԱԾՈՇ ԴՅՈՒ ՅԱՐԽԻՄՈՇ (հարաւ ԿԱՐԿՐՈՇ) ՈՒՍԱԼԱԶ Յ
ԿԻՇ Օ ԵԿ ԴՆՇ ԿՐԻՏԻՆՇ /չիսն հանդիս ծառան ստանալ, Մարգարէ զգրի եղանակն/:

14 *effluviatilis* *Carinophis* *hyndsi* *E. rugosus*

Ирл. № 11, 11

Ирл. № 2, 26

Ирл. № 19, 20

АРМЯНСКИЕ НАДГРОБΙΑ ЦЕРКВИ СВ. ИОАННА ПРЕДТЕЧИ
ГОРОДА ПРАКЛИОН НА ОСТРОВЕ КРИТ

Доктор ист. наук Р. М. БАРТИКЯН

Резюме

Армянские поселения на острове Крит возникли в 961 г., когда будущий император Никифор II Фока, отняв остров у арабов, с целью уплотнения поредевшего христианского населения острова переселил туда христиан, в том числе армян из Западной Армении. В последующие века, особенно в XVII в., сюда прибывают новые потоки армянских переселенцев. К этому времени относится армянская церковь города Праклион, а также многие имеющиеся в ней захоронения, надгробия которых несут надписи на армянском языке. Из них в нашем распоряжении было 26 надписей, самая ранняя датирована 1669 г., самая поздняя—1831 г. Надписи дают возможность узнать местожительство переселенцев до их обоснования на острове (Аки, Ереван, Канакер, Константинополь, Тиврик), их занятия; они дополняют Словарь армянских личных имен редко встречающимися или же вовсе не засвидетельствованными в других источниках именами.